

MICHAŁ NOWOSIELSKI
Poznań

POLACY W NIEMCZECH. STAN I PERSPEKTYWY BADAŃ

Zainteresowanie polskimi migracjami do Niemiec na gruncie nauki jest zjawiskiem tak starym, jak i same migracje. Różnymi aspektami związanymi z pochodzeniem i obecnością Polaków w Niemczech zajmowali się badacze polscy i niemieccy. U źródeł tego zainteresowania leżał fakt, że miały one ogromnie znaczenie zarówno dla społeczeństwa wysyłającego, jak i przyjmującego. Na przestrzeni dwustu lat z terytoriów Polski przemieściło się do Niemiec ponad 8 mln osób¹. Czy jednak możemy mówić o tym, że znamy dobrze mechanizmy rządzące tymi migracjami i czy dobrze opisana jest sytuacja polskiej zbiorowości w Niemczech? Odpowiedź na te pytania nie jest oczywista. Chociaż możemy mówić o bogactwie badań i literatury na ten temat, to jednocześnie usprawiedliwione wydaje się stwierdzenie, iż Polacy w Niemczech i polskie migracje do Niemiec jako przedmiot refleksji migrantologów ciągle wymagają dalszych dociekań.

Celem artykułu jest opis obecnego *state-of-art* badań nad dynamiką polskich migracji do Niemiec i sytuacji polskiej zbiorowości w RFN oraz – na ile to możliwe – wskazanie na jego niedoskonałości i niedobory, nie jednak z zamiarem krytyki, ale raczej wskazania na możliwe do rozwinięcia tematy i wątki badawcze, a także przedstawienie perspektyw, jakie stoją przed badaniami migrantologicznymi zajmującymi się przepływem ludności między Polską a Niemcami.

Artykuł składa się z czterech części. W części pierwszej opisuje dyskusje nad przedmiotem badań – problem, przed jakim staje wielu z badaczy tego tematu: jakiej kategorii należy używać do opisu „Polaków w Niemczech”. Część druga poświęcona jest dynamice migracji z Polski do Niemiec oraz podstawowej charakterystyce polskiej społeczności imigranckiej w RFN: liczebności oraz rozmieszczeniu przedstawicieli polskiej zbiorowości w Niemczech. W trzeciej części zaprezentowany jest stan badań nad polskimi migracjami do Niemiec. Zastrzec przy tym należy, iż nie wyczerpuje on wszystkich możliwych źródeł, bowiem ze względu na bogactwo piśmiennictwa niemożliwe jest dotarcie do wszystkich – nawet

¹ Por. tabela 1.

istotnych – opracowań. Niemniej jednak wydaje się, iż dokonany wybór tekstów odzwierciedla stan badań. W czwartej, podsumowującej części pojawiają się rekomendacje dotyczące rozwoju badań nad polskimi migracjami do Niemiec. Wskazane są pewne wady dotychczasowej refleksji na ten temat oraz obszary, które wymagają dalszych badań.

PRZEDMIOT BADAŃ

Jak zauważają Wiesław Lesiuk i Aleksandra Trzcielińska-Polus „analiza piśmiennictwa naukowego i publicystyki pozwala stwierdzić, że mówiąc o Polakach w Niemczech poruszamy się w kręgu różnych bliskoznacznych, ale bynajmniej nie jednoznacznych określeń (...). Pojęcia te są częściowo zbieżne, ale też częściowo rozbieżne. Wynika to z różnorodnych kontekstów i wyprowadzania z takich kategorii pojęciowych, jak: pochodzenie prawnopństwowe, terytorialne, etniczno-kulturowe czy wreszcie subiektywnie deklarowana lub odczuwana narodowość”². Jednym z podstawowych problemów powodujących kłopoty ze zdefiniowaniem „przedmiotu badań” w przypadku polskich migracji do Niemiec jest często podnoszony problem heterogeniczności zbiorowości polskiej w RFN. Wynika ona ze splotu różnorodnych przyczyn.

Podstawową przyczyną jest falowość migracji z Polski do Niemiec – można wyróżnić około 10 najważniejszych fal wychodźstwa z ziem polskich do niemieckich (por. tabela 1). Między osobami pochodzącymi z poszczególnych fal muszą uwidaczniać się ogromne różnice, wynikające między innymi ze stopnia integracji ze społeczeństwem niemieckim.

Istotne różnice mogą także dotyczyć osób o różnym statusie prawnym. W przypadku RFN możemy mówić o osobach posiadających wyłącznie obywatelstwo niemieckie (osobach naturalizowanych oraz ich potomkach, a także przesiedleńcach), osobach posiadających wyłącznie polskie obywatelstwo (z punktu widzenia niemieckiego prawa – cudzoziemców z UE) oraz osobach o podwójnym obywatelstwie (dotyczy to części przesiedleńców)³.

Sytuacja komplikowana jest przez fakt, iż ruchy ludnościowe między Polską a Niemcami nie zawsze wynikały z migracji. Czasem ich przyczyną było przesunięcie granic, tak jak miało to miejsce podczas rozbiorów, kiedy Polacy zamieszkujący tereny zaboru pruskiego stali się mimowolnie polską mniejszością w Prusach. W latach 1772-1795 Królestwo Pruskie znacznie powiększyło zarówno swoje terytorium, jak i liczbę ludności. Z około 8 mln mieszkańców Królestwa Pruskiego 3 mln stanowili Polacy⁴. W wyniku wojen napoleońskich i ustaleń Kongresu

² W. Lesiuk, A. Trzcielińska-Polus, *Wokół definicji przedmiotu badań*, w: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *Być Polakiem w Niemczech*, Poznań 2000, s. 141-142.

³ Wcześniej osobną kategorią były osoby posiadające status bezpaństwowców, którym, najczęściej w latach 80., odebrano obywatelstwo polskie i którzy byli politycznymi uchodźcami.

⁴ P. Panayi, *Ethnic Minorities in Nineteenth and Twentieth Century Germany. Jews, Gypsies, Poles, Turks and Others*, Harlow 2000, s. 54.

Wiedeńskiego populacja Polaków w Prusach zmniejszyła się do 1,5 mln⁵. W 1871 r. ludność polska, skupiona głównie w prowincjach wschodnich, szacowana była na 2,5 mln osób⁶. Kolejne zmiany granic (po I i II wojnie światowej) spowodowały, że granice etniczne między Polakami i Niemcami (a także grupami autochtonicznymi takimi, jak Ślązacy, Mazurzy czy Kaszubi) nie stały się wielu przypadkach wyraźne. Stąd problem migracji przesiedleńców (*Aussiedler*) oraz tzw. późnych przesiedleńców (*Spätaussiedler*). Ponieważ osoby migrujące do Niemiec na podstawie statusu przesiedleńca nie tylko miały ogromne ułatwienia przy uzyskiwaniu niemieckiego obywatelstwa, ale także otrzymywały przywileje, które nie przysługiwały innym imigrantom⁷, ten rodzaj migracji był atrakcyjnym sposobem zmiany obywatelstwa także dla osób, które nie miały jasno określonej tożsamości niemieckiej. Dotyczy to szczególnie niektórych późnych przesiedleńców osiedlających się w RFN w latach 80. Z formalnego punktu widzenia emigracja oparta na statusie przesiedleńca oznaczała uznanie przynależności do narodu niemieckiego. W rzeczywistości jednak w wielu przypadkach nie było to tak jednoznaczne, o czym może świadczyć fakt, iż część ze *Spätaussiedler* zatrzymała polskie paszporty oraz aktywnie uczestniczyła w polskim życiu kulturalnym w RFN czy wręcz uważa się za przedstawicieli mniejszości polskiej w Niemczech⁸.

W literaturze na temat Polaków w Niemczech można napotkać wiele prób zdefiniowania grupy badanej. Stosunkowo najszerszej do tego problemu podeszli cytowani już Wiesław Lesiuk i Aleksandra Trzcielińska-Polus, którzy stawiając pytanie dotyczące tego, z jaką kategorią można identyfikować Polaków w Niemczech, zaproponowali jednocześnie osiem możliwości: mniejszość narodową, mniejszość językową, grupę narodową, grupę etniczną, „Polonię”, grupę polską w Niemczech, grupę polskojęzyczną oraz polską kolonię w Niemczech. Przeanalizowali oni przy tym wiele wcześniejszych prac, w których problem zdefiniowania zbiorowości polskiej w Niemczech był podejmowany, m.in. książki Zbigniewa Kurcza⁹ czy Grzegorza Janusza¹⁰, ale ostatecznie nie udzielili jasnej odpowiedzi na postawiony problem. Nie jest to zresztą łatwe w świetle problemu związanego z heterogenicznością Polaków w Niemczech.

Z socjologicznego punktu widzenia najbardziej uprawnione wydaje się używanie trzech sformułowań: „Polonia”, „zbiorowość Polska w Niemczech” oraz „polscy migranci w Niemczech”.

⁵ *Ibidem*.

⁶ W. Lesiuk, *Polska emigracja wewnątrzniemiecka i do Niemiec okresu industrializacji*, w: M. Lis (red.), *Polacy w Niemczech*, Opole 1996, s. 11.

⁷ J. Schmidt, *Nowe tożsamości w czasach transformacji europejskich. Imigranci z Polski w Niemczech*, Poznań 2000, s. 67.

⁸ *Vide casus* Marka Wójcickiego, obecnego prezesa Związku Polaków w Niemczech.

⁹ Z. Kurcz, *Charakter polskiej obecności w Niemczech na przykładzie najnowszej emigracji z Polski. Mniejszość narodowa, Polonia czy obcokrajowcy?* w: M. Lis, A. Trzcielińska-Polus (red.), *Polacy i Niemcy. Płaszczyzny i drogi normalizacji. Bilans pierwszego pięciolecia*, Opole 1997.

¹⁰ G. Janusz, *Polonia w Republice Federalnej Niemiec*, Lublin 1990.

W przypadku pierwszego sformułowania można się odwołać do tradycji – zarówno naukowej, jak i kulturowej oraz politycznej związanej z interpretowaniem różnych grup Polaków mieszkających za granicą, migrantów i ich potomków, jak i osób, które nie mieszkają w Polsce z powodu przesunięcia granic – jako „mozaikę grup genetycznie polskich, ale o różnych interesach, nieidentycznych celach działania, realizowanych w różnych środowiskach społecznych i kulturowych”¹¹. Pojęcie Polonii jest więc wystarczająco pojemne, by pomieścić większość zróżnicowanych tożsamości „Polaków w Niemczech”. Należy jednak wskazać na ograniczenia jego aplikowalności, wynikające z faktu, iż szczególnie nowe fale migrantów wydają się odżegnywać od poczucia przynależności do tej kategorii.

Sformułowanie „polska zbiorowość w Niemczech” wydaje się trafnie oddawać zarówno heterogeniczność, jak i brak wyraźnych więzi społecznych między Polakami w Niemczech, które pozwalałyby uznać ich za grupę w socjologicznym sensie tego słowa. Nie jest ono także uwikłane w różne kulturowe i polityczne konteksty, które są przyczyną stosunkowo nikłej popularności „Polonii” jako składnika autoidentyfikacji współczesnych migrantów.

Ostatnim pojęciem są „polscy migranci w Niemczech”. Szczególnie trafnie oddaje ono zmianę paradygmatu z badań nad „Polonią” – diasporą polską, na badania migracji. Również w tym przypadku nie ma mowy o klasycznej pułapce określenia tej zbiorowości jako grupy.

DYNAMIKA MIGRACJI Z POLSKI DO NIEMIEC ORAZ CHARAKTERYSTYKA POLSKIEJ SPOŁECZNOŚCI IMIGRACYJNEJ W RFN

Współczesna polska migracja do RFN choć nie jest tak spektakularna jak ta do Wielkiej Brytanii, nadal pociąga za sobą napływ dużej liczby Polaków do Niemiec. Znajduje to odbicie także w niemieckich statystykach, które pokazują, że od drugiej połowy lat 90. Polacy są rokrocznie największą grupą napływającą do Niemiec. Bardziej szczegółowe dane pokazują, że choć napływ Polaków do Niemiec jest duży, to migracja netto jest już znacznie niższa. Wykres 1 ilustruje dynamikę migracji z Polski do Niemiec i z powrotem w latach 1991-2009. Stosunkowo najwięcej Polaków – około 150 tys. osób rocznie – emigrowało do RFN w latach 1991-1993, a następnie 2004-2007. Charakterystyczny jest fakt, iż w okresie od 1991 do 2007 rokrocznie (z wyjątkiem 1993 r.) bilans wyjazdów i powrotów Polaków był dodatni. W 2008 i 2009 r. niemal tyle samo obywateli polskich imigrowało, co opuszczało RFN. To zerowe saldo migracji może być wynikiem kryzysu ekonomicznego, który spowodował spowolnienie niemieckiej gospodarki oraz zmniejszone zapotrzebowanie na siłę roboczą, co z kolei mogło skutkować większą niż do tej pory falą powrotów.

¹¹ A. K. Paluch, *Inkluzywne i ekskluzywne rozumienie terminu „Polonia”*, „Przegląd Polonijny” nr 2/1976, s. 22.

Tabela 1

Fale migracji z Polski do Niemiec

Okres	Szacowana liczba	Charakterystyka
Początek XIX w.	nieznana	Wychodźstwo polityczne. Niemcy były przede wszystkim terytorium transferowym. Część polskich imigrantów politycznych osiedliła się w niektórych niemieckich krajach (szczególnie w Saksonii) ¹² .
1870-1914	3,5 mln	<p>Gwałtowny rozwój przemysłowy i ekonomiczny Niemiec spowodował zwiększone zapotrzebowanie na siłę roboczą zarówno w przemyśle, jak i w rolnictwie¹³. Polacy, którzy mieszkali na terenach słabo uprzemysłowionych o niskim zapotrzebowaniu na pracowników, stanowili jedno z głównych źródeł siły roboczej koniecznej do zaspokojenia tego zwiększonego popytu¹⁴.</p> <p>Około 1,2 mln osób przenieśli się z terenów zaboru pruskiego w głąb Cesarstwa Niemieckiego, kolejne 1,2 mln Polaków wyemigrowało z terenów zaboru rosyjskiego, zaś mniej niż 1,1 mln polskich imigrantów w Niemczech pochodziła z terenów zaboru austriackiego¹⁵.</p> <p>Najbardziej popularnymi miejscami osiedlania się polskich imigrantów była Nadrenia Północna-Westfalia, na terenie której na przełomie XIX i XX w. mieszkało od 300¹⁶ do 500 tys.¹⁷ Polaków. Miejscowości, w których najczęściej osiedlali się mieszkający w Zagłębiu Ruhry polscy robotnicy, to: Bochum, Bottrop, Dortmund, Recklinghausen, Düsseldorf. Dynamicznie rozwijająca się stolica Cesarstwa – Berlin – również przyciągała Polaków, których liczba na przełomie XIX i XX w. przekroczyła 100 tys. osób¹⁸.</p> <p>Migracja polska na tereny przemysłowe Cesarstwa Niemieckiego w większości przypadków miała charakter sieciowy. Osoby pochodzące z tych samych regionów czy społeczności lokalnych osiedlały się na tych samych terenach w Niemczech. Powodowało to tworzenie silnych polskich społeczności, dochodziło to tworzenia polskich dzielnic¹⁹.</p>

¹² G. Janusz, *Polonia w Niemczech*, w: *Polonia w Niemczech. Historia i współczesność*, Warszawa 2001, s. 21, por. także P. Panayi, *op. cit.*, s. 56.

¹³ W. Lesiuk, *op. cit.*, s. 11.

¹⁴ E. Marek, *Praca Polaków w Niemczech. Półtora wieku emigracji zarobkowej*, Warszawa 2008, s. 17-21.

¹⁵ A. Galos, *Stan liczebny emigracji polskich w XIX wieku*, w: *Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie*, cz. 1, Wrocław 1981, s. 31-35; por. A. Pilch, *Ogólne prawidłowości emigracji z ziem polskich*, w: H. Kubiak, A. Pilch (red.), *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, Wrocław 1976, s. 35-49.

¹⁶ G. Janusz, *Polonia w Niemczech...*, s. 21.

¹⁷ W. Lesiuk, *op. cit.*, s. 15-16.

¹⁸ A. Ciমালা, *Polacy w Berlinie w XIX i XX wieku*, w: M. Lis (red.), *Polacy w Niemczech*, Opole 1996, s. 30.

¹⁹ Por. np. opis polskich społeczności w zagłębiu Ruhry: V. M. Stefanski, *Zum Prozess der Emanzipation und Integration von Außenseitern: Polnische Arbeitsemigranten in Ruhrgebiet*, Dortmund 1984, szczególnie s. 30-72.

cd. tab. 1

Okres	Szacowana liczba	Charakterystyka
1918-1939	500 tys.	<p>W okresie międzywojennym migracje stałe zostały zahamowane, a migracje sezonowe uległy ograniczeniom. Początkowo obserwowano migrację sezonową nielegalną. Szacuje się, że w latach 1920-1926 nielegalnie wyemigrowało 70-75 tys. polskich robotników rolnych²⁰, głównie do gospodarstw rolnych na wschodzie ówczesnych Niemiec.</p> <p>Podpisanie Konwencji w sprawie polskich robotników rolnych z 24 listopada 1927 r.²¹ pozwoliło na migracje legalne i tym samym objęcie polskich imigrantów sezonowych podstawową ochroną prawną. Na podstawie ustaleń konwencji do Niemiec w latach 1926-1930 wyjechało około 360 tys. osób²². W wyniku kryzysu gospodarczego, na początku lat 30. migrację sezonową zahamowano. Granice otwarto ponownie w 1937 r. Do 1939 r. z Polski wyjechało ponad 80 tys. osób²³.</p> <p>Jednocześnie legalnej migracji towarzyszyła stale migracja nielegalna, szczególnie z terenów przygranicznych²⁴, której wielkość jest trudna do oszacowania.</p>
1939-1945	1,9 ²⁵ do 2,5 mln ²⁶	<p>Podczas II wojny światowej w wyniku prowadzonej przez III Rzeszę polityki zwiększania zasobów siły roboczej z terenów włączonych do Rzeszy oraz okupowanych miała miejsce migracja przymusowa. Na terytorium III Rzeszy przesiedleni zostali przede wszystkim robotnicy przymusowi, więźniowie obozów koncentracyjnych oraz stalagów i oflagów, a także około 200 tys. polskich dzieci w celach germanizacyjnych²⁷. Polacy stanowili w Niemczech najliczniejszą, stanowiącą nawet do 60% ogółu, grupę cudzoziemskich robotników²⁸.</p>

²⁰ E. Kępińska, *Migracje sezonowe z Polski do Niemiec*, Warszawa 2008, s. 116.

²¹ Dz. U. R.P. 1929, nr 44, poz. 366, za: H. Janowska, *Emigracja z Polski w latach 1918-1939*, w: A. Pilch (red.), *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII-XX w.)*, Warszawa 1984.

²² E. Kępińska, *op. cit.*, s. 104.

²³ *Ibidem*, s. 119.

²⁴ E. Kołodziej, *Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918-1939. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.

²⁵ E. Marek, *op. cit.*, s. 191.

²⁶ Z. Landau, *Polityka ludnościowa Niemiec hitlerowskich za ziemiami polskich w latach II wojny światowej*, Warszawa 1964, s. 198, za: J. Korczyńska, *Sezonowe wyjazdy Polaków do Niemiec*, Warszawa 2003, s. 45.

²⁷ Cz. Łuczak, *Przemieszczenia ludności z Polski podczas drugiej wojny światowej*, w: A. Pilch (red.), *Emigracja z ziem polskich...*, s. 455-480.

²⁸ M. Krajewski, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, Włocławek 2000, s. 383.

cd. tab. 1

Okres	Szacowana liczba	Charakterystyka
		Po zakończeniu działań wojennych Polacy, którzy zostali przymusowo przesiedleni na terytorium III Rzeszy, znaleźli się w różnych strefach okupacyjnych: 700 tys. w radzieckiej, 540 tys. w brytyjskiej, 400 tys. w amerykańskiej i 68 tys. we francuskiej strefie okupacyjnej ²⁹ . Większość z nich otrzymała status wysiedlonych – <i>displaced persons</i> (potocznie nazywanych dipisami). W wyniku akcji repatriacyjnej duża część dipisów wróciła do ojczyzny, część zaś podjęła – przede wszystkim z przyczyn politycznych – decyzję o dalszej migracji do innych państw Europy Zachodniej. Pewna liczba dipisów zdecydowała się zostać na terenie Niemiec Zachodnich. Szacuje się, że w 1950 r. na terytorium RFN znajdowało się ok 80 tys. dipisów ³⁰ , którzy uzyskali status bezpaństwowców (<i>heimatlose Ausländer</i>) ³¹ . Liczebność tej grupy zmalała jeszcze w połowie lat 50. XX w. do około 50 tys. ³²
Lata 50. XX w.	250 tys.	Pierwsza fala migracji przesiedleńców (<i>Aussiedler</i>). Migracje te rozpoczęły się w latach 50. XX w. wyjazdami realizowanymi w ramach tzw. akcji łączenia rodzin, prowadzonej na mocy porozumienia między Polskim i Niemieckim Czerwonym Krzyżem ³³ .
Lata 70. XX w.	130 tys.	Druga fala migracji przesiedleńców, przeprowadzona na podstawie podpisanego w 1970 r. traktatu polsko-niemieckiego.
Lata 70. i 80. XX w.	50 tys.	Migracje zarobkowe do NRD. Ruch migracyjny nasilił się na początku lat 70. kiedy otwarto dla ruchu bezwizowego granicę polsko-enerdowską co spowodowało napływ polskich pracowników (zarówno stałych, jak i czasowych) do wschodnioniemieckich, przygranicznych fabryk. Ponadto, dzięki podpisanej w 1971 r. umowie, Polacy mieszkający poza regionami przygranicznymi również mogli znaleźć pracę w enerdowskich fabrykach. Część spośród tych imigrantów, z których większość pracowała w budownictwie, górnictwie, przemyśle maszyn ciężkich i metalurgicznym ³⁴ , pozostała w NRD na stałe ³⁵ .

²⁹ E. Marek, *op. cit.*, s. 192.

³⁰ K. Ruchniewicz, *Die polnische politische Emigration nach Deutschland in den Jahren 1945 bis 1980*, w: Ch. Pallaske (red.), *Die Migration von Polen nach Deutschland. Zu Geschichte und Gegenwart eines europäischen Migrationssystems*, Baden-Baden 2001, s. 66.

³¹ J. Kozłowski, *Geneza i ewolucja zbiorowości wychodźstwa polskiego w Europie*, w: B. Szydłowska-Cegłowa (red.), *Polonia w Europie*, Poznań 1992, s. 26, G. Janusz, *Polonia w Niemczech...*, s. 28.

³² G. Janusz, *Polonia w Republice Federalnej Niemiec...*, s. 158-160.

³³ A. Trzecielińska-Polus, „Wysiedleńcy” z Polski w Republice Federalnej Niemiec w latach 1980-1990, Opole 1997, s. 25.

³⁴ E. Marek, *op. cit.*, s. 198-199.

³⁵ A. Trzecielińska-Polus, *Polacy w Niemczech Wschodnich*, w: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*, s. 256-257.

Okres	Szacowana liczba	Charakterystyka
		Na przełomie lat 70. i 80. wielkość zatrudnienia polskich robotników w NRD przekraczała 25 tys. osób. W sumie w momencie zjednoczenia na terenie Niemiec Wschodnich mieszkało około 50 tys. Polaków ³⁶ .
Lata 80. XX w.	800 tys.	Trzecia fala przesiedleńców – tzw. późnych przesiedleńców (<i>Spätaussiedler</i>). Mimo preferencyjnych zasad ich imigracji i osiedlania się na terenie RFN integracja późnych przesiedleńców ze społeczeństwem niemieckim nie była pełna. Część z nich tylko zachowała bardzo bliskie związki z polskością oraz polską kulturą i językiem, ale także nadal ma polskie obywatelstwo ³⁷ .
Lata 80. XX w.	150 tys. do nawet 850 tys. ³⁸	Tzw. emigracja solidarnościowa ³⁹ o podłożu politycznym składająca się z dysydentów, którzy byli zmuszani do wyjazdu z Polski lub sami podejmowali decyzję o emigracji ⁴⁰ . Fali tej towarzyszyli także typowi migranci ekonomiczni, którzy opuszczali pograżony w kryzysie gospodarczym PRL, by w RFN znaleźć lepsze warunki materialne. Wraz z późnymi przesiedleńcami z lat 80. ta fala migracji stanowi trzon polskiej zbiorowości w Niemczech – także w sensie kulturowym i społecznym.
Lata 1990-2003	220 tys. ⁴¹	Migracje przedakcesyjne do RFN – przede wszystkim zarobkowe. Część miała charakter sezonowy bądź wahadłowy, część stały. Niemcy w tym czasie były najczęściej wybieraną przez Polaków europejską destynacją ⁴² . Ta fala migracji nie doprowadziła jak na razie do wytworzenia silnych struktur społecznych przejawiających się np. w rozbudowanej działalności organizacyjnej.

³⁶ *Ibidem*, s. 258.

³⁷ W. Lesiuk, A. Trzecielińska-Polus, *op. cit.*, s. 143-144.

³⁸ Ch. Pallaske, *Die Migration aus Polen in die Bundesrepublik Deutschland in den 1980er und 1990er Jahren*, w: Ch. Pallaske (red.), *Die Migration von Polen...*, s. 124; S. Liman, *Polacy w Niemczech po II wojnie światowej*, w: B. Szydłowska-Cegłowa (red.), *Polonia w Europie*, Poznań, 1992, s. 251. Różnice w szacowanej liczebności migrantów z tego okresu wynikają z faktu, iż RFN było terytorium tranzytowym do dalszych migracji na zachód.

³⁹ Por. np. W. Wrzesiński, *Państwo narodowe i świadomość narodowa*, w: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *Być Polakiem w Niemczech*, Poznań 2000, s. 59.

⁴⁰ Należy podkreślić, iż także wcześniejsze przesilenia polityczne w Polsce w latach 1956, 1968, 1970 i 1976 wywoływały fale migracji do Niemiec. Jednak ich wielkość była znacznie mniejsza od emigracji z lat 80., por. K. Heffner, *Polacy w Niemczech – rozmieszczenie i liczebność*, w: M. Lis (red.), *Polacy...*, s. 46.

⁴¹ Opracowanie własne na podstawie *Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag des Bundesregierung. Migrationsbericht 2009*, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Berlin 2011.

⁴² E. Marek, *op. cit.*, s. 203-204; por. Główny Urząd Statystyczny, *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2010*, Warszawa 2011, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_lud_infor_o_rozm_i_kierunk_emigra_z_polski_w_latach_2004_2010.pdf (dostęp: 07.12.2011). Dane nie obejmują migracji krótszej niż 3 miesiące.

cd. tab. 1

Okres	Szacowana liczba	Charakterystyka
Lata 2004-2009	170 tys. ⁴³	<p>Migracje poakcesyjne. Ze względu na obawy niemieckiego społeczeństwa przed napływem taniej siły roboczej z nowych krajów Unii Europejskiej władze RFN zdecydowały się na ograniczenie dostępu do niemieckiego rynku pracy, które ostatecznie zostało zniesione w maju 2011 r.</p> <p>Otwarcie dla Polaków rynków pracy przez większość państw UE w 2004 r. nie spowodowało zmniejszenia liczby Polaków emigrujących do Niemiec.</p> <p>Mimo ograniczenia dostępu do niemieckiego rynku pracy pojawiły się inne, alternatywne możliwości zatrudnienia w RFN. Po pierwsze, w przypadku niektórych – istotnych z punktu widzenia niemieckiej gospodarki – zawodów zniesiono ograniczenia, ułatwiając tym samym legalne podjęcie pracy. Dotyczyło to takich zawodów jak np. inżynierowie, elektrycy, specjaliści w zakresie budowy maszyn, informatycy czy lekarze⁴⁴. Po drugie, otwarty pozostaje rynek usług. Część Polaków omija więc niemieckie ograniczenia zatrudnienia poprzez rejestrację jednoosobowych przedsiębiorstw⁴⁵.</p> <p>Osobnym zjawiskiem związanym z migracjami poakcesyjnymi jest polskie osadnictwo na polsko-niemieckim pograniczu.</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury.

Wart odnotowania jest także fakt, iż mimo że po 2004 r. podjęcie przez Polaków pracy w Wielkiej Brytanii czy Irlandii było łatwiejsze, RFN nie przestało być atrakcyjnym krajem przyjmującym. Nie zmniejszyła się więc liczba osób migrujących do Niemiec, ale spadł udział Niemiec jako kraju przyjmującego w ogólnej liczbie polskich migrantów⁴⁶. Osoby zainteresowane zarobkowaniem w Niemczech albo starały się o stosowne pozwolenia albo korzystały z otwartego rynku usług, rejestrując w RFN swoje – często jednoosobowe – firmy.

Trudna do oszacowania jest liczba Polaków lub migrantów z Polski w RFN. Dane *Statistisches Bundesamt* pochodzące z *Ausländerzentralregister* mówią

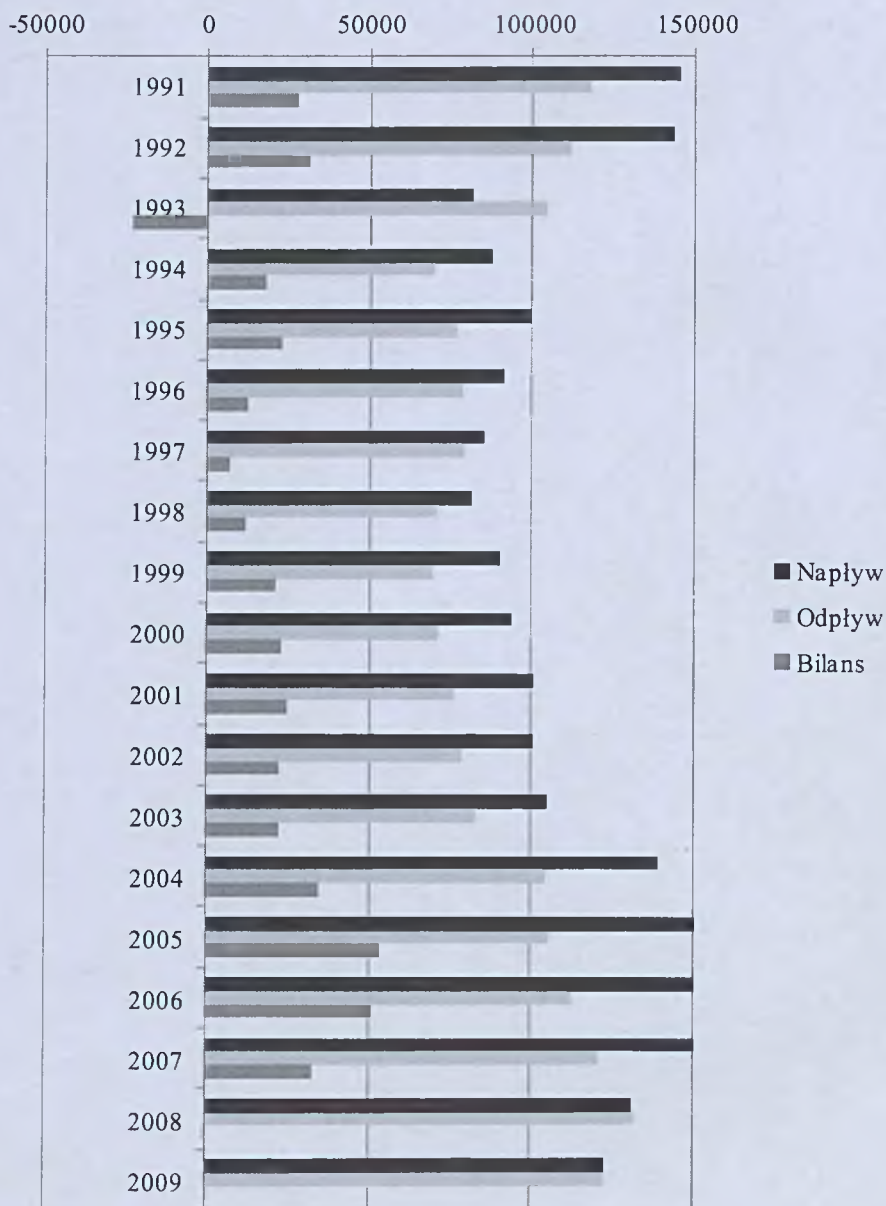
⁴³ Opracowanie własne na podstawie *Migrationsbericht des Bundesamtes...*

⁴⁴ E. Marek, *op. cit.*, s. 247.

⁴⁵ A. Sakson, *Problemy migracji zarobkowej w Polsce*, w: A. Sakson (red.), *Transformacja w Polsce i w Niemczech Wschodnich. Próba bilansu*, Poznań 2009, s. 150.

⁴⁶ Por. P. Kaczmarczyk, *Poakcesyjne migracje Polaków – próba bilansu*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” nr 4/2010.

Rysunek 1
Migracja z Polski do Niemiec w latach 1991-2009

Źródło: *Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung. Migrationsbericht 2009*, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Berlin 2011.

o 468 tys. migrantach – obcokrajowcach pochodzących z Polski⁴⁷. Jednak analiza danych dotyczących osób o „podłożu migracyjnym”⁴⁸ pozyskanych w ramach *Mikrozensus* badającego ludność Niemiec wskazuje, że Polaków bądź osób, które posiadają związki migracyjne z Polską jest w RFN znacznie więcej, bo ponad 1,3 mln.

Tabela 2

Liczebność imigrantów (osób z podłożem migracyjnym) z wybranych krajów w RFN w 2009 i 2010 r. (w tysiącach)

Kraj	Imigranci ogółem		Imigranci w pierwszym pokoleniu		Imigranci z obywatelstwem kraju pochodzenia		Imigranci naturalizowani		Przesiedleńcy	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Turcja	2502	2485	1489	1497	1146	1155	312	317	–	–
Włochy	771	745	434	420	409	392	–	–	–	–
Polska	1298	1311	1103	1112	332	348	186	183	585	581
Rosja	1060	1049	992	977	246	225	157	148	589	605
Grecja	375	375	227	231	211	217	–	–	–	–
Rumunia	435	428	386	372	–	–	82	78	233	221

Zródło: *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit – Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2009*, Wiesbaden 2010; *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit – Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2010*, Wiesbaden 2011.

Osobnym problemem jest rozmieszczenie ludności pochodzenia polskiego w Niemczech. Największa ich liczba (niezależnie od przyjętej metodologii) mieszka w Nadrenii Północnej-Westfalii, Bawarii, Saksonii Dolnej i Badenii-Wirtembergii oraz Hesji. Tak znaczna liczba Polaków mieszkających w tych krajach federacji (szczególnie w Nadrenii Północnej-Westfalii) wynika z historycznych fal polskich migracji do Niemiec. W krajach federacji, które tradycyjnie stanowiły cel migracji

⁴⁷ *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Ausländische Bevölkerung. Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*, Wiesbaden 2012.

⁴⁸ Należy zaznaczyć, że zgodnie z definicją stosowaną w badaniach *Mikrozensus*, kategoria „osoby o imigracyjnych korzeniach/migracyjnym pochodzeniu” (*Personen mit Migrationshintergrund im engeren Sinn*) obejmuje zarówno tych, którzy mają własne doświadczenia migracyjne, tj. reprezentują pierwsze pokolenie imigrantów (*Personen mit eigener Migrationserfahrung – Zugewanderte*), jak i potomków imigrantów (*Personen ohne eigene Migrationserfahrung – nicht Zugewanderte*). Do tej pierwszej grupy włączane są osoby posiadające obywatelstwo obce (*Ausländer*) – Polacy, jak i ci, którzy uzyskali niemiecki paszport (*Deutsche*) – zarówno Niemcy naturalizowani (*Eingebürgerte*), jak i przesiedleńcy (*Spätaussiedler i Aussiedler*).

Polaków, dobrze rozwinięte są tzw. sieci migracyjne, ułatwiające wychodźcom adaptację w nowym miejscu zamieszkania.

Zwraca uwagę dysproporcja między starymi a nowymi krajami federacji, jeśli chodzi o liczbę zamieszkujących ich przybyszów z Polski. Nie jest to jednak specyfika Polaków, ale dotyczy większości imigrantów.

Tabela 3

Liczba polskich migrantów w poszczególnych krajach federacji oraz w starych i nowych krajach federacji w 2007 r.

Kraj federacji	Osoby o podłożu migracyjnym w 2007 r. (bez przesiedleńców)	Osoby o podłożu migracyjnym w 2010 r. (z przesiedleńcami)	Migranci – obywatele polscy w 2011 r.
	w tys.		
Badenia -Wirtembergia	63	144	47
Bawaria	78	135	58
Berlin	46	79	36
Brandenburgia	b.d.	b.d.	8
Brema	11	20	6
Hamburg	29	49	19
Hesja	52	116	53
Kraj Saary	7	11	4
Meklemburgia-Pomorze Przednie	b.d.	b.d.	5
Nadrenia Północna-Westfalia	187	476	133
Nadrenia-Palatynat	33	52	26
Saksonia	b.d.	b.d.	7
Saksonia Dolna	66	125	48
Saksonia-Anhalt	b.d.	b.d.	3
Szlezwik-Holsztyn	22	43	14
Turyngia	b.d.	b.d.	2
W sumie	639	1311	469
W tym:	Stare kraje federacji	594	444
	Nowe kraje federacji	45	25
			1250
			61

Źródło: *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit – Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2007*, Wiesbaden 2009; *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit – Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2010*, Wiesbaden 2011; *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*, Wiesbaden 2012.

STAN BADAŃ

Długotrwałość i skala migracji z Polski do Niemiec sprawiają, że powinna ona zajmować ważne miejsce w literaturze migrantologicznej zarówno w Polsce, jak i w RFN. Przegląd piśmiennictwa poświęconego temu tematowi, a także prac dotyczące emigracji z Polski czy migracji do Niemiec pozwala wyciągnąć wniosek, iż temat ten jest obecny w pracach wielu badaczy. Migrantolodzy zajmują się różnymi problemami polskich migracji do RFN bądź życia Polaków w Niemczech.

Integracja i tożsamość i polskich migrantów w Niemczech

Problematyka integracji oraz przemian tożsamości wychodźców tradycyjnie należy do stosunkowo najlepiej opisanych tematów badań migracyjnych. Podobnie jest w przypadku opisu polskiej zbiorowości w Niemczech. Zarówno polscy, jak i niemieccy badacze zajmowali się tym problemem w odniesieniu do różnych fal migracji. Szczególnie dobrze opisana jest pod tym względem najstarsza polska migracja – zarobkowa, sięgająca drugiej połowy XIX w.⁴⁹. Przemiany tożsamości tzw. *Ruhrpolen* opisują m.in. Christoph Kleßmann⁵⁰ czy Walentyna Maria Stefańska⁵¹. Sporo uwagi polskim migracjom – a także kwestiom integracji – poświęca Herbert Ulrich⁵². Z czasem problem *Ruhrpolen* nie tracił na znaczeniu, o czym może świadczyć wydana w 2007 r. praca *Polen – Ruhr. Zuwanderungen zwischen 1871 und heute*⁵³, w której omawia się nie tylko przeszłość, ale i terażniejszość polskiej obecności w Zagłębiu Ruhry⁵⁴.

Stosunkowo dużą uwagę badaczy przyciągnął także problem migrantów lat 80. – tym razem bardziej z perspektywy przemian tożsamości i dopiero w tym kontekście zagadnień integracji. O różnych aspektach tego problemu pisali m.in. autorzy publikujący swe teksty w pracy *Być Polakiem w Niemczech*. Kazimierz Wóycicki omawiał problem poczucia tożsamości i więzi społecznej między przedstawicielami polskiej zbiorowości⁵⁵. Jadwiga Kiwerska pisała o postawach

⁴⁹ Zwraca na to uwagę Stefańska pisząc: „Jak dotąd, żadna inna grupa przybyszów do Zagłębia Ruhry nie była przedmiotem tak intensywnych badań jak tak zwani ‘Ruhrpolen’ (...). I to z bardzo prostej przyczyny: żadna inna grupa przybyszów nie była tak podejrzewana i pilnie nadzorowana jak migranci ze Wschodu mówiący po polsku”, W. M. Stefańska, *Polskie wychodźstwo zarobkowe w Zagłębiu Ruhry*, „Przegląd Polonijny” nr 3/1996, s. 91.

⁵⁰ Ch. Kleßmann, *Polnische Bergarbeiter im Ruhrgebiet: 1870-1945*, Göttingen 1978.

⁵¹ V. M. Stefanski, *op. cit.*

⁵² U. Herbert, *Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland. Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge*, München 2001.

⁵³ D. Kift, D. Osses (red.), *Polen – Ruhr. Zuwanderungen zwischen 1871 und heute*, Essen 2007.

⁵⁴ Por. szczególnie V. Grabe, A. Kaluza, „*Polnischsprachige*” im Rievier – die *Ruhrpolen von Heute?*, w: D. Kift, D. Osses (red.), *Polen – Ruhr...*

⁵⁵ K. Wóycicki, *Poczucie tożsamości i więź grupowa osób polskojęzycznych*, w: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

Polaków wobec państwa niemieckiego, a także o kwestii lojalności i uczestnictwa w życiu politycznym RFN⁵⁶. Z kolei Andrzej Sakson opisywał uczestnictwo Polaków w życiu społecznym – zarówno tym polonijnym, jak i niemieckim. Zwracał przy tym uwagę na silne poczucie dyskryminacji⁵⁷. Bernadette Jonda zajmowała się zaś kwestią powiązań z Polską – tych obiektywnych (problem obywatelstwa), jak i subiektywnych (wież emocjonalna z krajem pochodzenia)⁵⁸.

Jednak jedną z pełniejszych – pod względem teoretycznym – prób rekonstrukcji tożsamości narodowej (czy też raczej tożsamości narodowych) Polaków w Niemczech przeprowadziła Ewa Morawska, która zaproponowała zestaw dominujących orientacji polskich migrantów wobec polskości oraz – co szczególnie ważne – także ich uwarunkowań i konsekwencji⁵⁹.

Z innej perspektywy patrzyli na problem tożsamości i integracji badający ten problem psychologowie. Wystandaryzowany sposób mierzenia (za pomocą skal) i opisu przemian tożsamości polskich migrantów – na przykładzie Hamburga – prezentowali Bernhard Orth, Anna Broszkiewicz i Andrea Schütte⁶⁰. Problem psychospołecznych barier integracji analizowała także Marta Guziuk⁶¹.

Kwestia tożsamości migrantów z Polski oraz ich integracji ze społeczeństwem niemieckim była także opisywana w wybranych aspektach tego problemu. Np. Piotr Świątkowski omawiał kwestię naturalizacji – problem *der deutsche Pass* jako czynnika integracji⁶². Ciekawe podejście do problemu tożsamości można znaleźć także w tomie *Der Ball ist bunt*, w którym przedstawia się tożsamości narodowe (głównie imigranckie) w niemieckiej piłce nożnej. Polski wątek nie pojawia się tu jedynie w aspekcie dzisiejszym (przykład Lukasa Podolskiego), ale także w kontekście historycznym⁶³.

⁵⁶ J. Kiwerska, *Postawa Polaków wobec państwa niemieckiego*, w: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

⁵⁷ A. Sakson, *Uczestnictwo w życiu społecznym*, w: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

⁵⁸ B. Jonda, *Szczególne powiązania z Polską*, w: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

⁵⁹ E. Morawska, *National identities of Polish (im)migrants in Berlin, Germany: four varieties, their correlates and implications*, w: W. Spohn, A. Triandafyllidou (red.), *Europeanisation, National Identities and Migration: Changes in Boundary Constructions Between Western and Eastern Europe*, London 2003.

⁶⁰ B. Orth, A. Broszkiewicz, A. Schütte, *Hamburger aus Polen. Zur Situation polnischer Migranten in Hamburg. Forschungsbereich aus dem Projekt „Situation und soziale Identität polnischer Migranten”*, Hamburg 1994.

⁶¹ M. Guziuk, *Polacy – emigranci w Niemczech u schyłku XX i na początku XXI wieku. Bariery psychospołeczne a integracja*, w: D. Lalak (red.), *Migracja. Uchodźstwo. Wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, Warszawa 2007.

⁶² P. Świątkowski, *Der deutsche Pass als letzter Akt der Integration? Einbürgerung aus der Sicht polnischer Migranten in der Bundesrepublik Deutschland*, w: Ch. Pallaske (red.), *Die Migration von Polen nach Deutschland. Zu Geschichte und Gegenwart eines europäischen Migrationssystems*, Baden-Baden 2001.

⁶³ D. Blecking, G. Dembowski (red.), *Der Ball ist bunt: Fußball, Migration und die Vielfalt der Identitäten in Deutschland*, Frankfurt am Main 2010, a szczególnie: S. Goch, *Polen nicht deutscher*

Migracje zarobkowe

Analiza migracji zarobkowych zajmuje szczególne miejsce w literaturze na temat pochodzności z Polski do Niemiec. Jest to zrozumiałe szczególnie ze względu na fakt, iż spora część polskich fal migracji na tereny Niemiec miała podłoże ekonomiczne. Wśród prac omawiających tę problematykę bez wątpienia szczególne miejsce zajmuje monografia Edwarda Marka⁶⁴ pt. *Praca Polaków w Niemczech. Półtora wieku emigracji zarobkowej*, która obszernie opisuje historię zjawiska począwszy od „obieżysasów” aż po migracje poakcesyjne. Autor analizuje zarówno dynamikę zjawiska, jak i jego uwarunkowania – społeczne, polityczne czy prawne. Wśród prac omawiających współczesne polskie migracje zarobkowe do Niemiec należy zwrócić uwagę na opracowania Norberta Cyrusa, który – między innymi zajmuje się tą problematyką z perspektywy antropologicznej⁶⁵.

Ekonomiczne problemy polskich migracji zawodowych do RFN prezentują m.in. Tomasz Budnikowski czy Elmar Hönekopp. Ten pierwszy, analizując niemiecki protekcyjizm, wskazuje, iż jest on *de facto* niezgodny z duchem traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 czerwca 1991 r.⁶⁶ Hönekopp z kolei zajmuje się analizą stanu i perspektyw polskich migracji zarobkowych do Niemiec w dwa lata po wstąpieniu do UE⁶⁷. Obaj autorzy sceptycznie odnoszą się do ekonomicznego uzasadnienia politycznej w istocie decyzji dotyczącej utrzymania ograniczeń dostępu do niemieckiego rynku pracy dla pracowników z nowych państw członkowskich UE – w tym także Polski.

Problem migracji zarobkowych przyciągnął także uwagę badaczy z Instytutu Spraw Publicznych, którzy analizowali przede wszystkim wizerunek polskich migrantów zarobkowych w niemieckiej prasie. Ramą interpretacyjną występującą we wszystkich ich badaniach jest zamknięcie/otwarcie niemieckiego rynku pracy. Jak opisuje założenia takiego podejścia Agnieszka Łada: „Zbadanie zawartości mediów, jako istotnego kreatora opinii publicznej i podstawowego źródła informacji, pozwoli stwierdzić, jak Niemcy postrzegają Polaków w roli migrantów zarobkowych oraz co sądzą o umożliwieniu im legalnego podejmowania zatrudnienia w RFN”⁶⁸. Badania przeprowadzono w dwóch okresach – pierwszy objął lata

---

Fußballmeister. Die Geschichte des FC Gelsenkirchen-Schalke 04 oraz D. Blecking, *Ernst Willimowski – Nationalspieler für Polen und Deutschland*.

⁶⁴ E. Marek, *op. cit.*

⁶⁵ Por. np. N. Cyrus, *Problemy zatrudnienia Polaków w RFN*, „Polityka Społeczna” nr 4/1998; idem, *Mobile Migrationsmuster. Zuwanderung aus Polen in die Bundesrepublik Deutschland*, „Berliner Debatte INITIAL”, nr 5-6/2000.

⁶⁶ T. Budnikowski, *Polacy na niemieckim rynku pracy*, „Przegląd Zachodni” nr 2/2011.

⁶⁷ E. Hönekopp, *Polnische Arbeitsmigranten auf dem Arbeitsmarkt in Deutschland zwei Jahre nach der Erweiterung*, w: M. Nowicka (red.), *Von Polen nach Deutschland und zurück. Die Arbeitsmigration und ihre Herausforderungen für Europa*, Bielefeld 2007.

⁶⁸ A. Łada, *Wizerunek polskich imigrantów w prasie niemieckiej*, w: J. Frelak, A. Łada, K. Schwarz (red.), *Polska migracja zarobkowa do Niemiec. Fakty i mity*, Warszawa 2011, s. 59.

2001-2009⁶⁹, drugi zaś lata 2009 i 2011⁷⁰. Dyskusję w niemieckich mediach w przededniu otwarcia niemieckiego rynku pracy w 2011 r. analizowano także w Instytucie Zachodnim⁷¹.

Wśród prac dotyczących migracji zarobkowych do RFN należy wymienić nurt analiz regionalnych. Szczególnie ważne prace opublikowali naukowcy z Opolszczyzny – przede wszystkim zaś Romuald Jończy, który analizował migracje zagraniczne mieszkańców województwa opolskiego (przede wszystkim do RFN) i ich wpływ na sytuację demograficzną, społeczną i gospodarczą regionu, szczególnie dotkniętego tym zjawiskiem. Pisał on o problemie wyludnienia⁷², exodusie⁷³ czy dysharmonii rozwoju regionu⁷⁴. Analizę dotyczącą wpływu migracji zarobkowych na przygraniczne rynki pracy opracowali z kolei Ewa Nowińska-Łaźniewska wraz z Jackiem Kotusem⁷⁵.

Migracje sezonowe

Choć migracje sezonowe Polaków do Niemiec są zjawiskiem historycznym, trwającym co najmniej od połowy XIX w. i poświęcono im wiele ciekawych prac⁷⁶, to bez wątpienia najważniejsze analizy dotyczą współczesności, a konkretnie okresu po transformacji systemowej. Szczególnym impulsem do rozwoju tego typu migracji było podpisanie oświadczenia polskiego i niemieckiego ministra pracy regulującego sezonową pracę Polaków w Niemczech w 1990 r. Na tej podstawie zalegalizowano rekrutację polskich pracowników sezonowych do pracy w RFN.

⁶⁹ A w ramach tego okresu cztery podokresy związane ze zwiększonym zainteresowaniem niemieckiej prasy tematem otwarcia rynku pracy, por. jw. s. 60-61.

⁷⁰ J. Frelak, A. Łada, *Polacy nadchodzą!... Wreszcie! Polska migracja zarobkowa do Niemiec – analiza w przededniu otwarcia niemieckiego rynku pracy dla polskich obywateli*, Warszawa 2011.

⁷¹ P. Cichocki, P. Kubiak, M. Nowosielski, *Dynamika niemieckiej opinii publicznej (marzec-kwiecień 2011)*, „Biuletyn specjalny Instytutu Zachodniego” nr 53/2011.

⁷² R. Jończy, *Problem wyludnienia, zatrudnienia i kształcenia w kontekście dalszego rozwoju regionu opolskiego*, Opole 2011.

⁷³ R. Jończy, *Exodus zarobkowy opolskiej młodzieży*, „Polityka Społeczna” nr 10/2006; tenże, *Exodus zarobkowy z województwa opolskiego i jego determinanty*, „Ekonomia i Międzynarodowe Stosunki Gospodarcze” nr 14/2007.

⁷⁴ R. Jończy, *Wpływ migracji zagranicznych na dysharmonię rozwoju województwa opolskiego*, Opole 2006; tenże, *Einfluss der Auslandsmigration auf die Disharmonie der wirtschaftlichen Entwicklung der Woiwodschaft Oppeln*, w: M. Nowicka (red.), *Von Polen nach Deutschland und zurück. Die Arbeitsmigration und ihre Herausforderungen für Europa*, Bielefeld 2007.

⁷⁵ E. Nowińska-Łaźniewska, J. Kotus, *Przeptyw siły roboczej na pograniczu polsko-niemieckim w perspektywie integracji europejskiej*, Poznań 2003.

⁷⁶ Por. np. L. Landau, *Wychodźstwo sezonowe na Łotwę i do Niemiec w 1937 r.*, Warszawa 1966; B. Drewniak, *Robotnicy sezonowi na Pomorzu Zachodnim (1870-1918)*, Poznań 1959; A. Poniatowska, *Polskie wychodźstwo sezonowe na Pomorzu Zachodnim w latach 1918-1939*, Poznań 1971; P. Kraszewski, *Problem sezonowego wychodźstwa polskich robotników rolnych do Niemiec w latach 1919-1932*, „Przegląd Zachodni” nr 4/1985.

W latach 1991-2003 nastąpił ponad czterokrotny wzrost liczby polskich pracowników sezonowych wyjeżdżających do Niemiec.

Do najważniejszych prac opisujących problematykę migracji sezonowych do Niemiec należą analizy Joanny Korczyńskiej⁷⁷ oraz Ewy Kępińskiej⁷⁸. Pierwsza z autorek skupia się w swoich badaniach na kwestiach dotyczących kosztów i korzyści, jakie sezonowi migranci odczuwają w związku ze swoimi wyjazdami do Niemiec. Dla zbudowania szerszego kontekstu w swoich badaniach empirycznych Korczyńska rekonstruuje także profil demograficzno-społeczny badanych robotników sezonowych oraz analizuje ich motywacje do podjęcia pracy w RFN. Warto zwrócić uwagę, że autorka przanalizowała bilans zysków i strat nie tylko migrantów. Dokonała także podobnej analizy z perspektywy pracodawców oraz krajów: wysyłającego – Polski i przyjmującego – Niemiec. Oczywiście przyjęta forma badań – ankieta przeprowadzona wśród polskich pracowników sezonowych w Niemczech – nie pozwala na pogłębioną analizę. Dostarcza jednak listy korzyści i strat w różnych wymiarach (m.in. ekonomicznym, społecznym, zawodowym). W związku z tym warto lekturę pracy Korczyńskiej uzupełnić pracami prezentującymi podejście jakościowe np. prezentowane przez Wojciecha Łukowskiego, który do analizy bilansu zysków i strat wynikających z migracji sezonowych do RFN użył analizy wiązek transakcyjnych, opierając się na wywiadach pogłębionych⁷⁹. Na konsekwencje – także polityczne – polskich migracji sezonowych do RFN zwracał także uwagę niemiecki badacz – Norbert Cyrus⁸⁰.

Pod nieco innym kątem na zjawisko migracji sezonowych do Niemiec patrzy Ewa Kępińska. Na podstawie wyników badań ilościowych prowadzonych przez Ośrodek Badań nad Migracjami UW analizowała nie tylko społeczno-demograficzną charakterystykę migrantów sezonowych, ale także opisała sytuację gospodarstw domowych oraz rodzin migrantów. Ponadto przyjrzała się procedurom rekrutacyjnym, dzięki którym polscy robotnicy sezonowi trafiają do RFN – szczególnie zaś nieformalnym.

W niemieckiej literaturze przedmiotu zwraca uwagę praca autorstwa Barbary Dietz⁸¹. Autorka omawia w niej wyniki jakościowych badań przeprowadzonych w przededniu wejścia Polski do UE i dotyczących znaczenia polskich pracowników sezonowych z punktu widzenia niemieckich pracodawców. Wyniki badań – choć

⁷⁷ J. Korczyńska, *op. cit.*

⁷⁸ E. Kępińska, *op. cit.*

⁷⁹ W. Łukowski, *Wyjazdy sezonowe do Niemiec – próba wyjaśnienia ich społecznego sensu*, „Przegląd Polonijny” nr 3/2005.

⁸⁰ N. Cyrus, N. *Die befristete Beschäftigung von Arbeitsmigranten aus Polen. Soziale und politische Konsequenzen temporärer Arbeitsmigranten in Deutschland und Polen*, w: J. Blaschke (red.), *Ost-West-Migration. Perspektiven der Migrationspolitik in Europa*, Berlin 2001.

⁸¹ B. Dietz, *Gibt es eine Alternative? – Zur Beschäftigung polnischer Saisonarbeitnehmer in Deutschland*, „Osteuropa-Institut München Working Papers”, nr 253/2004; por. także B. Dietz, *‘Nie ma dla nich alternatywy’. Polscy pracownicy sezonowi w opinii niemieckich pracodawców*, w: P. Kaczmarczyk, W. Łukowski (red.), *Polscy pracownicy na rynku Unii Europejskiej*, Warszawa 2004.

niereprezentatywne – wskazują jednak na zdecydowanie pozytywną postawę niemieckich pracodawców – szczególnie z branży rolniczej, którzy zatrudniając sezonowych pracowników z Polski oczekują i otrzymują wysokiej jakości pracę, która – choć nie wymaga wysokich kwalifikacji – nie może być wykonywana przez niemieckich pracowników ze względu na zbyt wysokie koszty pracy. Jednocześnie zarówno wyniki badań, jak i analiza danych zastanych wskazują, że na razie alternatywy dla polskich pracowników, stanowiących do tej pory znakomitą większość wszystkich robotników sezonowych, nie ma. Na uzależnienie części niemieckiej gospodarki od polskich pracowników sezonowych zwraca uwagę także Jörg Becker⁸², który jednak podkreśla inny aspekt migracji sezonowych, dość rzadko pojawiający się w analizach, a mianowicie problemy z integracją tymczasowych pracowników z Polski.

Polska przedsiębiorczość w Niemczech

Choć w literaturze migrantologicznej badania nad „przedsiębiorczością etniczną” zajmują istotne miejsce, w przypadku Polaków w Niemczech można mówić o niedoreprezentowaniu tego rodzaju analiz. Dziwi to szczególnie, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, iż polska przedsiębiorczość w RFN rozwija się dynamicznie – na terenie Niemiec działa 27 tys.⁸³ polskich firm. Jedną z przyczyn były ograniczenia w dostępie do niemieckiego rynku pracy, wymuszające ich omijanie, poprzez zakładanie przez polskich migrantów zarobkowych zwykle jednoosobowych firm. Być może wyjaśnienia takiego stanu rzeczy można szukać w „świeżości” tego zjawiska.

Jednym z niewielu opracowań omawiających polską przedsiębiorczość w Niemczech, a dokładniej w Berlinie, jest artykuł Frauke Miery⁸⁴, która dokonuje analizy strategii polskich przedsiębiorców działających na terenie Berlina, także w porównaniu z przedsiębiorcami tureckimi. Autorka wyróżnia cztery strategie, które wyraźnie profitują z bliskości Polski jako kraju wysyłającego. Pierwszą strategią jest wykorzystanie mobilności i różnic w cenach po obu stronach granicy⁸⁵, druga

⁸² J. Becker, *Migration ohne Integration? Temporäre Arbeitsmigration polnischer Saisonarbeiter nach Deutschland*, w: F. Swiaczny, S. Haug (red.), *Migration, Integration, Minderheiten. Neuere interdisziplinäre Forschungsergebnisse*, Wiesbaden 2003.

⁸³ J. Segeš Frelak, *Polska migracja zarobkowa do Niemiec po 2004 r.*, w: A. Łada, J. Segeš Frelak (red.), *Znikająca granica. Nowa polska migracja do Niemiec – perspektywa lokalna*, Warszawa 2012, s. 26.

⁸⁴ F. Miera, *Transnational Strategies of Polish Migrant Entrepreneurs in Trade and Small Business in Berlin*, „Journal of Ethnic and Migration Studies”, nr 5/2008.

⁸⁵ Należy zwrócić przy tym uwagę na to, iż ten aspekt polskiej przedsiębiorczości – szczególnie w początku lat 90. – był analizowany np. przez Małgorzatę Irek w ciekawej pracy dotyczącej przemytu między Polską a Niemcami, por. M. Irek, *Der Schmugglerzug. Warschau-Berlin-Warschau. Materialien einer Feldforschung*, Berlin 1998.

polega na wykorzystaniu sieci znajomości w Polsce do rekrutacji „transnarodowych pracowników” – konkurencyjnych na niemieckim rynku pracy⁸⁶, trzecią zaś otwieranie w Polsce oddziałów przedsiębiorstw założonych i działających na terenie RFN. Czwartą strategią, która wydaje się być najbardziej oczywista w przypadku „przedsiębiorczości etnicznej” innych nacji jest otwarcie się z ofertą na potrzeby polskiej zbiorowości w Niemczech.

Przesiedleńcy

Bogata literatura – szczególnie niemiecka – opisuje fenomen przesiedleńców, ale w wielu przypadkach dotyczy ona całości zjawiska, stosunkowo rzadziej zaś przesiedleń z Polski do Niemiec. Polskojęzycznymi *Aussiedlerami* zajmowali się najczęściej polscy badacze. Należy tu wymienić przede wszystkim prace Aleksandry Trzcielińskiej-Polus⁸⁷ oraz Jacka Schmidta⁸⁸, który wykorzystując bogaty materiał empiryczny pozyskany z różnych źródeł (m.in. obserwacja uczestnicząca, wywiad pogłębiony, wywiad narracyjny) zajmuje się przede wszystkim problemem tożsamości. Podobną problematykę – w odniesieniu do młodych „późnych przesiedleńców” porusza Magdalena Tomaszewska⁸⁹.

Jako przykład niemieckich prac omawiających *casus* przesiedleńców z Polski można podać analizy biograficzne *Aussiedlerów* przeprowadzone przez Dorothee M. Meister⁹⁰ oraz Ursulę Nienaber⁹¹.

Organizacje polskie w Niemczech

Prace na temat polskich organizacji w Niemczech to przede wszystkim rozprawy historyczne opisujące rozwój polskiego ruchu w Niemczech⁹². Czasem

⁸⁶ Por. np. T. Elrick, E. Lewandowska, *Matching and Making Labour Demand and Supply: Agents in Polish Migrant Networks of Domestic Elderly Care in Germany and Italy*, „Journal of Ethnic and Migration Studies”, nr 5/2008.

⁸⁷ A. Trzcielińska-Polus, „Wysiedleńcy” z Polski..., por. także A. Trzcielińska-Polus, „Niewidzialny багаż” Ślązaków pochodzenia niemieckiego w RFN, w: Z. Mazur (red.), *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Poznań 2000.

⁸⁸ J. Schmidt, *op. cit.*, por. także J. Schmidt, „Wysiedleńcy” między Polską a Niemcami, w: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

⁸⁹ M. Tomaszewska, *Identyfikacja narodowa młodych „późnych przesiedleńców” z Polski w Niemczech*, „Przegląd Zachodni” nr 2/2006.

⁹⁰ D.M. Meister, *Zwischenwelten der Migration, Biographische Übergänge jugendlicher Aussiedler aus Polen*, Weinheim-München 1997.

⁹¹ U. Nienaber, *Migration – Integration und Biographie. Biographieanalytische Untersuchungen auf der Basis narrativer Interviews am Beispiel von Spätaussiedlern aus Polen, Rumänien und der UdSSR*, Münster/New York 1995.

⁹² Np. W. Wrzesiński, *Polski ruch narodowy w Niemczech w latach 1922-1939*, Toruń 2005; czy

uwagi na temat organizacji i ich kondycji znajdują się w pracach mówiących bardziej ogólnie o niemieckiej Polonii. Wyraźnie brakuje w literaturze tekstów poświęconych wyłącznie współczesnym polskim stowarzyszeniom w RFN. Wyjątkami są prace Marka Kostrzewy⁹³ oraz Sebastiana Nagela⁹⁴. Ta pierwsza stanowi wyczerpujący opis trudnego procesu tworzenia się polskich organizacji parasolowych w latach 90. XX w., a choć dostarcza wielu ważnych informacji na temat polskiego ruchu w Niemczech ma – z punktu widzenia socjologa – zasadniczą wadę. Ogranicza się jedynie do opisu przebiegu wydarzeń nie wnikając głębiej w ich uwarunkowania. Praca niemieckiego autora stawia sobie za cel opisanie stanu współczesnych polskich organizacji. Niestety cel ten został zrealizowany tylko do pewnego stopnia – przede wszystkim ze względu na przyjęty sposób prezentacji danych. Mimo tych wad obie pozycje należy uznać za ważne dla badaczy zajmujących się problematyką polskich organizacji w Niemczech.

Socjologiczny opis dotyczący sytuacji polskich organizacji w Niemczech znaleźć można w pracach Michała Nowosielskiego. Opisuje on stan polskich stowarzyszeń działających na terenie RFN, stawiając jednocześnie tezę, iż można mówić o ich rozwoju – w początkach polskiej migracji do Niemiec – a następnie o upadku, datującym się od czasów II wojny światowej⁹⁵. Analizie poddaje ponadto funkcje pełnione przez współczesne organizacje wobec polskich imigrantów⁹⁶ oraz relacje między polskimi organizacjami a niemiecką i polską administracją publiczną – także w perspektywie transnarodowości⁹⁷.

Polskie media i wydawnictwa w RFN

Oprócz licznych organizacji na terenie RFN działa wiele polskich instytucji o innym charakterze – także mediów i wydawnictw. Stały się one przedmiotem badań Instytutu Śląskiego, szczególnie zaś Marii Kalczyńskiej. Zajmowała się ona

J. Kozłowski, *Rozwój organizacji społeczno-narodowych wychodźstwa Polskiego w Niemczech w latach 1870-1914*, Wrocław 1987.

⁹³ M. Kostrzewa, *Procesy integracyjne i konsolidacyjne Polonii w Niemczech w latach 1990-2000*, Warszawa 2005.

⁹⁴ S. Nagel, *Zwischen zwei Welten. Kulturelle Strukturen der polnischsprachigen Bevölkerung in Deutschland*, ifa//Dokumente/1/2009, Stuttgart 2009.

⁹⁵ M. Nowosielski, *Growth and decline – the situation of Polish immigrant organizations in Germany*, w: M. Nowak, M. Nowosielski (red.), *(Post)transformational migration. Inequalities, Welfare State, and Horizontal Mobility*, Frankfurt am Main 2011.

⁹⁶ M. Nowosielski, *Profil działalności polskich organizacji w Niemczech*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” nr 3/2011.

⁹⁷ M. Nowosielski, *The Trap of Transnationalism – Polish Organizations in Germany*, „Polish Sociological Review” nr 3/2011; M. Nowosielski, *Relacje polskich organizacji w RFN z niemiecką administracją publiczną – wyniki badań empirycznych*, „Przegląd Zachodni” nr 2/2011.

m.in. polskimi czasopismami⁹⁸ oraz działalnością wydawniczą⁹⁹ w ostatnim dwudziestolecu XX w.

Polskimi wydawnictwami w RFN, ale w okresie wcześniejszym – w latach 1945-1950 – interesowała się także Agnieszka Łakomy¹⁰⁰. Obszernie omawia nie tylko samą działalność wydawniczą, ale także aktywność bibliotek, hurtowni i księgarni dystrybuujących polskie wydawnictwa w Niemczech Zachodnich.

Zupełnie inną perspektywę w analizie polskojęzycznych mediów przyjmuje Ewa Morawska, która opisuje przypadek polskiej redakcji radia *MultiKulti*. Zajmuje się nie tylko przemianami profilu nadawcy, ale także odbiorców – zarówno Polaków, jak i Niemców¹⁰¹.

Badania lingwistyczne nad Polakami w Niemczech

Innym, stosunkowo rzadko poruszonym w dyskursie migrantologicznym nad Polakami w Niemczech tematem jest problem języka używanego przez polskich migrantów. Przykładem badań tego typu są prace Małgorzaty Schlottmann¹⁰² oraz Marii Teresy Michalewskiej¹⁰³, które analizowały stopień zachowania języka ojczystego przez Polaków. M. Schlottmann prowadziła ponadto badania nad procesem przyjmowania języka niemieckiego przez polskich migrantów z lat 80.¹⁰⁴

Specyficznym rodzajem badań językoznawczych nad Polakami w Niemczech są studia poświęcone nazwiskom migrantów¹⁰⁵. Przykładem takiego podejścia jest także artykuł Janiny Wójtowicz¹⁰⁶ oraz obszerny leksykon nazwisk polskiego pochodzenia w Zagłębiu Ruhry¹⁰⁷.

⁹⁸ M. Kalczyńska, L. Paszek, *Niemieckie polonica prasowe: (ostatnie dwudziestolecie XX wieku)*, Opole 2004.

⁹⁹ M. Kalczyńska, *Kultura książki polskiej w Niemczech: instytucje twórców, produkcji, upowszechniania, promocji i obiegu w ostatnim dwudziestolecu XX wieku*, Katowice 2004; M. Kalczyńska, *Instytucje polonijnych wydawnictw literackich najnowszej emigracji polskiej w Niemczech (Przyczynek do badań bibliologicznych)*, „Przegląd Polonijny” nr 4/1999.

¹⁰⁰ A. Łakomy, *Polska książka na obczyźnie. Niemcy Zachodnie (1945-1950)*, Warszawa 2011.

¹⁰¹ E. Morawska, *The Recognition Politics of Polish Radio MultiKulti in Berlin*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” nr 8/2008.

¹⁰² M. Warchoł-Schlottmann, *Język polski w Niemczech – perspektywy zachowania języka etnicznego u najnowszej emigracji*, „Przegląd Polonijny” nr 3/1996.

¹⁰³ M.T. Michalewska, *Polszczyzna osób bilingwalnych w Zagłębiu Ruhry w sytuacji oficjalnej*, Kraków 1991.

¹⁰⁴ M. Schlottmann, *Wpływ czynników pozajęzykowych na nabywanie języka drugiego (niemieckiego) na przykładzie polskich emigrantów w Niemczech*, „Przegląd Polonijny” nr 4/1995.

¹⁰⁵ W niektórych przypadkach analiza nazwisk, a konkretniej częstotliwości ich występowania może być brana jako zmienna w w badaniach nad migracjami por. M. Kowalski, P. Śleszyński, *Migracje Polaków do Niemiec w świetle częstotliwości występowania najbardziej popularnych polskich nazwisk*, „Przegląd Zachodni” nr 2/2010.

¹⁰⁶ J. Wójtowicz, *O polskich nazwiskach w Zagłębiu Ruhry*, w: S. Szlifersztajn (red.), *Z badań nad językiem polskich środowisk emigracyjnych*, Wrocław 1981.

¹⁰⁷ K. Rymut, J. Hoffmann (red.), *Lexikon der Familiennamen polnischer Herkunft im Ruhrgebiet*, Kraków 2006.

Prawa Polaków w Niemczech

Osobnym tematem – poruszonym zwykle w kontekście analiz zapisów traktatu z 1991 r. oraz dyskusji wokół statusu mniejszości są kwestie prawne. Obszernie kwestie pozycji prawnej Polaków w Niemczech omawiali m.in. Jan Barcz¹⁰⁸ czy Andrzej Graś¹⁰⁹, którzy odwoływali się nie tylko do prawa niemieckiego oraz umów międzynarodowych między RP a RFN, ale także do katalogu dokumentów międzynarodowych w tym także europejskich. Inny badacz zajmujący się tą problematyką Grzegorz Janusz analizował – do pewnego stopnia w odniesieniu do sytuacji Polaków – sytuację prawną i polityczną innych mniejszości mieszkających na terenie Niemiec¹¹⁰.

Nowsze głosy w dyskusji nad statusem prawnym Polaków w Niemczech stanowią artykuły Jana Sandorskiego¹¹¹ oraz Jędrzeja Skrzypczaka¹¹², którzy uważają, iż uzyskanie (bądź odzyskanie) statusu mniejszości narodowej przez Polaków mieszkających w RFN wydaje się być możliwe.

Polacy w Niemczech Wschodnich

W analizach polskich migracji do Niemiec szczególnie miejsce zajmują studia nad migracjami na wschodnie tereny Niemiec. Refleksja ta ma dwa wyraźne nurty. Pierwszy związany jest z migracjami – głównie zarobkowymi – do NRD. Ten typ wyjazdów opisywany był w literaturze przedmiotu rzadziej niż migracje do Niemiec Zachodnich. Przykładem prac poświęconych tej problematyce jest syntetyczny artykuł Aleksandry Trzcielińskiej-Polus opisujący migracje Polaków do NRD oraz ich sytuację zarówno przed, jak i po zjednoczeniu¹¹³. Problem ten znalazł się także w obszarze zainteresowania badaczy niemieckich. Rita Röhr opracowała monografię opisującą polskich migrantów w okręgu Frankfurt nad Odrą¹¹⁴.

Zupełnie inny charakter mają współczesne polskie migracje na tereny przygraniczne. Najwięcej uwagi przyciąga Meklemburgia-Pomorze Przednie, szczegól-

---

¹⁰⁸ J. Barcz, *Sytuacja prawna Polaków w Niemczech w świetle traktatu z 17 czerwca 1991 r. i prawa krajowego RFN*, „Państwo i Prawo” nr 5/1995.

¹⁰⁹ A. Graś, *Pozycja prawna Polaków w Niemczech*, w: A Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

¹¹⁰ G. Janusz, *Mniejszości narodowe w Niemczech*, w: A Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

¹¹¹ J. Sandorski, *Polska mniejszość narodowa w Niemczech w świetle prawa międzynarodowego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 2/2010.

¹¹² J. Skrzypczak, *Status prawny Polaków w republice Federalnej Niemiec*, w: T. Gardocka, J. Sobczak, *Prawa mniejszości narodowych*, Toruń 2010. Tekst ten również powstał w ramach projektu realizowanego w Instytucie Zachodnim pt. „Polacy w Niemczech”.

¹¹³ A. Trzcielińska-Polus, *Polacy w Niemczech Wschodnich*, w: A Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

¹¹⁴ R. Röhr, *Hoffnung – Hilfe – Heuchelei. Geschichte des Einsatzes polnischer Arbeitskräfte in Betrieben des DDR-Grenzbezirks Frankfurt/Oder 1966-1991*, Berlin 2001.

nie zaś powiat Uecker-Randow. Ostatnio temat ten podjęty został także przez zespół Instytutu Spraw Publicznych, który analizował go zarówno z perspektywy samych migrantów¹¹⁵, społeczności przyjmującej¹¹⁶, jak i niemieckich mediów¹¹⁷.

Przygraniczne migracje w szerszym kontekście transformacji pogranicza polsko-niemieckiego opisywała także Bernadette Jonda¹¹⁸. Adam Jarosz z kolei z perspektywy politologicznej analizował udział polskich kandydatów w wyborach komunalnych w powiecie Uecker-Randow w 2009 r.¹¹⁹

PODSUMOWANIE – PERSPEKTYWY BADAŃ

Przegląd piśmiennictwa na temat polskich migracji do Niemiec skłania do stwierdzenia, iż jest to problematyka bogata i opisywana z różnorodnych perspektyw. Można nawet zaryzykować twierdzenie, iż jest to temat dobrze opisany zarówno w polskiej, jak i niemieckiej literaturze. Jednak bogactwo opracowań nie musi się przekładać na ogólny stan wiedzy, który nadal wydaje się niewystarczający. Warto odnotować, że wiele z prac opisywanych wyżej to prace cząstkowe, dotyczące wybranych, często wąskich problemów. Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że obecnie na gruncie zarówno polskiej, jak i niemieckiej nauki występuje deficyt badań i prac w sposób pełny opisujący problematykę związaną z migracjami Polaków do Niemiec, jak i ich sytuację w RFN. W 2000 r. w Instytucie Zachodnim została wydana praca *Być Polakiem w Niemczech* pod red. A. Wolff-Powęskiej i E. Schulza¹²⁰, która starała się podsumować dotychczasową wiedzę na temat Polaków w Niemczech. Jednak nie wyczerpuje ona wszystkich problemów badawczych związanych z sytuacją zbiorowości polskiej w Niemczech oraz w niektórych kwestiach jest już nieaktualna. Inne całościowe opracowania są nieliczne, przy czym także w większości są to prace zbiorowe¹²¹, czasami

¹¹⁵ H. Bojar, *Nowa polska migracja do Niemiec w pogranicznych społecznościach lokalnych – perspektywa migrantów*, w: A. Łada, J. Segeš Frelak (red.), *Znikająca granica...*

¹¹⁶ A. Kriszan, M. Szaniawska-Schwabe, *Nowa polska migracja do Niemiec w pogranicznych społecznościach lokalnych – perspektywa migrantów*, w: A. Łada, J. Segeš Frelak (red.), *Znikająca granica...*

¹¹⁷ A. Łada, *Otwarcie rynku pracy, polscy imigranci i integracja Polaków oczami prasy czytanej w regionie*, w: A. Łada, J. Segeš Frelak (red.), *Znikająca granica...*

¹¹⁸ B. Jonda, *Neue Formen der Migration und des Austausches im grenznahen Bereich*, „Polen-Analysen” nr 49/2009.

¹¹⁹ A. Jarosz, *Polscy kandydaci w wyborach komunalnych w niemieckim powiecie Uecker-Randow w 2009 roku*, Toruń 2010.

¹²⁰ A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *op. cit.*

¹²¹ Np. Ch. Pallaske (red.), *Die Migration von Polen...*; Z. Kurcz, W. Misiak (red.), *Mniejszość niemiecka w Polsce i Polacy w Niemczech*, Wrocław 1990; *Polonia w Niemczech. Historia i współczesność*, Warszawa 2001.

łącające różne perspektywy – historyczną, socjologiczną, politologiczną czy ekonomiczną¹²². Wyraźnie brak jest monografii, które zebrałyby i usystematyzowały bogatą wiedzę na temat Polaków w Niemczech, zgromadzoną w wyniku realizacji wielu różnych projektów – badawczych, wydawniczych czy konferencyjnych.

Ponadto należy zauważyć, że wiele z prac dotyczących problematyki polskich migracji do Niemiec to opracowania historyczne i opisowe. Nie stanowi to oczywiście ich wady, jednak należy pamiętać, że tego typu studia (zarówno ogólne, jak i szczegółowe) wyjątkowo rzadko mają ambicje teoretyczne i ich wartość eksplanacyjna jest w związku z tym ograniczona. Przyczyniają się one do poszerzenia zasobu wiedzy, nie zawsze jednak mają wpływ na nasze zrozumienie skomplikowanych społecznych, ekonomicznych i politycznych procesów, które leżą u podstaw ponad dwustuletnich polskich migracji do Niemiec.

Ateoretyczność połączona z wąskością tematów badawczych ma jeszcze jedną wadę – studia takie są interesujące zazwyczaj dla bezpośrednich ich odbiorców – Polaków i Niemców. Możliwość ich internacjonalizacji i zakorzenienia w międzynarodowym dyskursie migrantologicznym są w związku z tym stosunkowo niewielkie. Dzieje się tak ze szkodą dla tego ciekawego i zróżnicowanego tematu badań, który daje możliwości spojrzenia na procesy migracyjne w perspektywie długiego trwania.

Innym problemem dotyczącym badania nad Polakami w Niemczech jest fakt, iż stosunkowo rzadko są one porównawcze, przy czym należy odnotować, że więcej badań o charakterze komparatystycznym pojawia się w piśmiennictwie niemieckim. Tymczasem odniesienie zarówno samych procesów migracji, jak i sytuacji oraz pozycji polskiej zbiorowości w RFN do innych społeczności imigranckich w Niemczech daje możliwości nowej interpretacji obserwowanych zjawisk. Podobnie porównania z innymi krajami docelowymi, gdzie obecni są polscy migranci, mogłyby przynieść interesujące wnioski.

Czy przed badaniami nad Polakami w Niemczech otwierają się jeszcze jakieś inne tematy badawcze? Czy są tematy, które wydają się nie dość jeszcze opisane? Odpowiedź wydaje się być twierdząca. Można wskazać na przynajmniej kilka wątków badawczych, które w tym nurcie badań nie są jeszcze dostatecznie widoczne.

Po pierwsze, brakuje w badaniach nad Polakami w Niemczech wyraźnej perspektywy transnarodowej, która w przypadku krajów tak blisko położonych jak Polska i RFN powinna być szczególnie ciekawym obiektem obserwacji i analiz.

Po drugie, niedostatecznie opisane jest uczestnictwo polskich migrantów w różnych przejawach niemieckiego życia – społecznego, politycznego, czy kulturalnego. Partycypacja w tych sferach jest przecież nie tylko interesująca jako

---

¹²² Należy zwrócić uwagę, iż omawiana problematyka poruszana jest także w pracach na temat stosunków polsko-niemieckich; por. np. M. Lis, A. Trzecielińska-Polus, *Polacy i Niemcy...*

element opisu sytuacji Polaków w Niemczech, ale także jako wskaźnik integracji ze społeczeństwem przyjmującym.

Po trzecie, rozwinięcia – szczególnie w porównaniu ze światowymi badania nad migracjami – wymagają studia nad perspektywą genderową polskich migracji do RFN. Już sama analiza statystyk dotyczących migracji pokazuje, że możemy mówić tu o płciowo uwarunkowanych wzorcach migracji. Polskie pracownice niemieckiego systemu opieki czy *Putzfrau* są nie tylko ciekawymi przypadkami migracji zarobkowych, ale mogą także stanowić ważny temat dociekań dla badaczy stosujących różne odmiany teorii feministycznych w migrantologii.

Po czwarte, mimo iż prowadzone są studia nad przemianami tożsamości Polaków Niemczech, ciągle mało wiemy na temat poczucia przynależności narodowej potomków polskich migrantów, lub używając terminologii niemieckiej osób z doświadczeniem migracyjnym, w drugim i kolejnych pokoleniach. Wydaje się, że badania ich związków zarówno z Polską i polskością, jak i Niemcami i niemieckością dałyby ciekawe wyniki dotyczące dynamiki przemian tożsamości.

Po piąte, rozwinięcia wymagają także badania nad polską przedsiębiorczością w Niemczech – szczególnie zaś w kontekście zmieniających się uwarunkowań instytucjonalnych wynikających ze zniesienia ograniczeń na niemieckim rynku pracy. Czy otwarcie rynku pracy w RFN sprawi, że liczba polskich przedsiębiorstw będzie maleć? Czy zmieni się ich specyfika i nastawią się one bardziej niż do tej pory na dostarczanie towarów i usług polskiej zbiorowości? Odpowiedź na te pytania wydaje się kluczowa dla dalszej refleksji na ten temat.

Po szóste, dotychczas prowadzone badania nad tzw. kolonizacją obszarów przygranicznych przez Polaków skupiały się na Meklemburgii-Pomorzu Wschodnim, tymczasem na uwagę zasługują również inne tereny – w Brandenburgii i Saksonii. Choć nie ma tam tak silnego jak Szczecin centrum katalizującego zjawisko osadnictwa, to jednak i tam obserwuje się procesy osiedlania się Polaków, które można poddać analizie.

Reasumując, problem polskich migracji do Niemiec – mimo pewnych luk – wydaje się być dobrze przebadany, choć niekoniecznie w pełny sposób opisany. Nie daje się na gruncie studiów migrantologicznych zaobserwować kumulacji wiedzy na temat Polaków w Niemczech. Nie jest to zresztą niczym wyjątkowym. Podobne zjawisko można zaobserwować w całych polskich badaniach nad migracjami. Dopiero niedawno polskie środowisko migrantologów podjęło próby konsolidacji. Być może przy tej okazji również warto także zadbać o intensyfikację wymiany wiedzy i doświadczeń między badaczami zajmującymi się Polakami w Niemczech, co może mieć korzystny wpływ na rozwój tej subdziedziny badań migracyjnych.

Artykuł powstał podczas realizacji projektu „Polacy w Niemczech. Aspekty społeczne, polityczne, ekonomiczne i prawne” NN116 31639, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

ABSTRACT

The article describes the state of research on the dynamics of Polish migration to Germany and the situation of Poles in there. The problems tackled in the text pertain to discussions on the object of research, the history and the present of Polish migration to Germany and the state of the art of studies on Polish migrations to Germany. The topics most frequently scrutinized by researchers include: integrative identity, labour and seasonal migration, Polish enterprise and Polish organizations in Germany. The article concludes with a reflection on the limitations of hitherto research on Polish migration to Germany and potential areas of analysis that call for further inquiry.